

Т. Б. Бикова

УДК: 94(477.75)«1919»

З ІСТОРІЇ КРИМСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ (1919 р.)

В статті розглядаються події, пов'язані зі створенням у Криму радянської республіки.

Ключові слова: Кримський півострів; Кримська соціалістична радянська республіка; більшовики.

В статье рассматриваются события, связанные с созданием большевиками в Крыму советской республики. Особенное внимание уделено причинам, которые заставили новую власть провозгласить республику на полуострове.

Ключевые слова: Крымский полуостров; Крымская социалистическая советская республика; большевики.

The proposed article deals with events, related to the construction in Crimea of soviet republic by bolsheviks. The special attention is spared for reasons which compelled new power to proclaim a republic on a peninsula. Problems which arose up on a peninsula, while Crimean Socialistic Soviet Republic halted existence, are also examined in the article. In opinion of author, an important role in becoming of Crimean Socialistic Soviet Republic was played by the desire of bolshevist leaders to create in Crimea a buffer area for counteraction the countries of the Entente. Large attention in the article is paid to discussions about that, what soviet republic Crimea must belong to, Ukrainian, or Russian.

Keywords: Crimean peninsula; Crimean Socialistic Soviet Republic; bolsheviks.

Після того, як наприкінці квітня — на початку травня 1918 р. Республіка Таврида припинила існування, в Криму не залишалося керівного більшовицького партійного центру.

Мета статті — охарактеризувати події, пов'язані з розбудовою в Криму радянської республіки.

З осені 1918 р. всю організацію підпільної боротьби в Криму ЦК РКП(б) поклав на ЦК КП(б)У. Для цього на пленумі ЦК КП(б)У, який відбувся в Орлі 8 вересня 1918 р., було створено два спеціальних органа — Виконавче і Закордонне бюро ЦК КП(б)У, котрі мали керувати роботою більшовицьких організацій в окупованих областях [9, с. XI–XII]. Під час II з'їзду

КП(б)У (17–22 жовтня 1918 р.) в його роботі взяли участь 8 делегатів від партійної організації Таврійської губ. [35, с. 67; 41, с.; 4, с. 34–35]. Виходячи з наведеного в додатках до протоколів II з'їзду КП(б)У загального списку делегатів, присутніх на з'їзді з правом вирішального голосу, нам вдалося встановити прізвища шістьох з них: І. Моршін, С. Вульфсон (Давидов), І. Шульман (всі — від Севастополя), Щерба (від м. Бердянська), Толстоусов (від Мелітопольського повіту), Ейман (від Таврії). Інші два прізвища ховаються за партійними псевдо, котрі більшовицькі працівники протягом життя змінювали багато разів [9, с. 174–179].

23 жовтня відбувся пленум ЦК КП(б)У. На ньому за вказівкою ЦК РКП(б) передання партійної організації Криму до складу ЦК КП(б)У було розіграно за давно опрацьованим сценарієм. Було оприлюднено заяву від більшовиків Криму, в якій говорилося про їхнє бажання «працювати під керівництвом ЦК КП(б)У».

Само собою зрозуміло, що ЦК КП(б)У його задовольнив. При цьому підкреслювалося, що «Крим в організаційному відношенні створює самостійну область» [37, с. 123; 42, арк. 2]. Одночасно було вирішено обговорити з представниками Одеського обласного комітету роботу більшовицьких організацій у материкових повітах Таврійської губ. Таким чином, кримська компартійна організація, згідно з вказівкою ЦК РКП(б), увійшла до складу КП(б)У на правах обласної. ЦК РКП(б), як і раніше, керував усіма підпільними організаціями в Україні, зокрема й кримською, але вже через ЦК КП(б)У.

ЦК КП(б)У надіслав до Криму власних працівників для налагодження на півострові військової та партійної роботи. Керівництво кримською партійною організацією велося через три центри — Харків, Київ і Одесу, де створили відділення нелегального бюро ЦК. Левова частка контактів проходила через Одесу, до якої було віднесено Херсонську (з містами Миколаїв та Одеса) і Таврійську губ. [4, с. 50].

Агітатори, яких український радянській уряд почав надсилати до Криму, створювали там партизанські загони. Завдяки тому, що місцеві мешканці прихильно ставилися до більшовицьких гасел, ця робота виконувалась цілком вдало. В листопаді підпільний Кримський обласний революційний комітет у звіті до Москви зазначав: «по всьому Криму, в усіх містах та селах створюються бойові загони. Ми маємо можливість закупати зброю, кулемети та вибухові речовини» [5, с. 61].

На згаданому пленумі ЦК КП(б)У Одеському обкому було доручено «об'їхати Крим, допомогти скликати Кримську партійну конференцію і надати кримським товаришам всляку допомогу, в тому числі грошима» [41, с. 99–100; 3, с. 173; 4, с. 32].

IV Кримська обласна (підпільна) конференція КП(б)У* 1 грудня 1918 р. проходила за участю 24 делегатів та представника від ЦК КП(б)У Я. Гамарника. Конференція ухвалила створити обласний ревком для керівництва повстанським рухом та підготовки збройного повстання. Крім того, було сформовано Кримський обласний комітет у складі 9 осіб: Петерс (М. Гідалевич), М. Гершуні, І. Шульман, Лазарь, Ян (Гамарник), Микола (Тимофеев), Щерба, Мансаров та Маркус [14, арк. 22; 41, с. 104; 3, с. 176].

Цей склад обкому для підготовки до повстання створював підпільні організації та збройні партизанські загони, котрі мали влаштовувати диверсії проти англо-французьких військ. Підсумки роботи було обговорено на V Кримській обласній (підпільній) конференції КП(б)У 14 січня 1919 р. На ній обговорювалися доповіді з місць і поточні завдання кримської організації. Конференція обрала новий склад Кримського обласного комітету в кількості 7 осіб: І. Полонський (Степан), Бек (М. Журавльов), Петерс (М. Гідалевич), Соловійов, І. Шульман, Маркус, Шустер [14, арк. 24; 3, с. 181].

16–23 березня 1919 р. у Москві відбувся VIII з'їзд РКП(б)**. Він прийняв нову програму і проголосив курс на побудову в країні комунізму. Розглядаючи питання Криму, з'їзд прийняв рішення про те, що Кримська партійна організація виводиться з-під впливу ЦК КП(б)У й підпорядковується ЦК РКП(б). Це рішення певний час залишалося тільки на папері.

Слід окремо зупинитися на взаємодії ЦК РКП(б) з більшовицькими організаціями на території інших радянських республік. 21 березня на засіданні з'їзду В. Ленін підкреслив, що створення самостійних республік — України, Латвії, Литви, Білорусії аж ніяк не означає, що «РКП по-

* Слід зупинитися на порядковій нумерації кримських конференцій більшовиків. Протягом 1917–1920 рр. у Криму відбулося 8 конференцій, проте в підсумку більша їх частина не потрапила до нумерологічного підрахунку. Перелічимо їх усі: I губерньська конференція РСДРП(б) відбулася 2 жовтня 1917 р., II губерньська конференція РСДРП(б) — 23–24 листопада 1917 р., III губерньська конференція РСДРП(б) — 2–5 березня 1918 р., IV обласна (підпільна) конференція КП(б)У — 1 грудня 1918 р., V обласна (підпільна) конференція КП(б)У — 14 січня 1919 р., VI обласна партійна конференція РКП(б) — 28–29 квітня 1919 р., VII обласна (підпільна) конференція РКП(б) — 5 травня 1920 р., VIII обласна (підпільна) конференція КП(б)У — 3–5 вересня 1920 р. Після того, як Крим захопили радянські війська, цей рахунок номерів конференцій було скасовано. Наступна конференція, 17–21 травня 1921 р., увійшла до історії як IV обласна партійна конференція РКП(б). Тобто всі конференції, котрі відбувалися з березня 1918 р. до весни 1921 р., скасовувалися. Вони називалися конференціями й висвітлювалися в літературі. З іншого боку, їх оголосили такими, що не охоплювали всієї території півострова і вони перетворилися на фантоми. Дослідникам треба пам'ятати, що номери деяких конференцій у компартійних документах, що зберігаються в кримському архіві, дублюються.

** Серед учасників з'їзду був Ю. Гавен (як гість, делегований від Криму).

винна, у свою чергу, зорганізуватися на основі федерації самостійних комуністичних партій». З'їзд ухвалив постанову, в якій зазначалося: «Потрібне існування єдиної централізованої комуністичної партії з єдиним ЦК, керуючим всією роботою партії. Всі рішення РКП і її керуючих установ безумовно обов'язкові для всіх частин партії, незалежно від їх національного складу». Тобто ЦК національних комуністичних партій мали в єдиній РКП(б) права «обласних комітетів і цілком підпорядковувалися ЦК РКП(б)» [8, с. 425].

Саме такі погляди були притаманні керівництву РКП(б) і раніше. Про це цілком недвозначно свідчить той факт, що вони впроваджувалися й до офіційної ухвали VIII з'їзду РКП(б). Адже подібні думки було оприлюднено на III з'їзді КП(б)У ще 1–6 березня 1919 р. Представник від ЦК РКП(б) Я. Свердлов під час вітальної промови на з'їзді зазначив: «Я гадаю, товариші, що ті думки, котрі висловлювалися [мною], від ЦК нашої партії на попередньому з'їзді, про неподільність, про цільність, про єдність всієї нашої партії, незалежно від того, як буде розділена наша стара єдина Росія, незалежно від того, як за того чи іншого політичного, міжнародного становища нам доведеться ділити колишню Росію на окремі республіки: Латвію, Литву, Білорусію, Естляндію, Україну. Ми усвідомлюємо, що як партія залишається єдиною Російською комуністичною партією з різними відгалуженнями в ту чи іншу республіку» [40, с. 27].

Наступного дня, 2 березня, Я. Свердлов знов звернувся до учасників з'їзду й підкреслив, що всім треба якнайтісніше зв'язати діяльність ЦК КП(б)У з роботою ЦК РКП(б). Це він аргументував так: «А інакше й бути не може не тільки в Україні, але і в Латвії, Литві, Естляндії, всюди і всюди, де ми створювали незалежні радянські республіки, але залишали єдиною нашу комуністичну партію, єдність її зберігалася, всюди і всюди загальне політичне керівництво належить ЦК Російської комуністичної партії. Товариші не мають права забувати, що вони є членами однієї загальної партії і, як би сьогодні не склалася більшість на цьому з'їзді, який би ЦК не був обраний, він повинен буде об'єднати всіх товаришів, що працюють на Україні, він повинен буде одержувати загальні директиви від ЦК Російської комуністичної партії і проводити їх тут у життя» [40, с. 63–64; 43, арк. 3, 6, 8].

Після закінчення III з'їзду ЦК КП(б)У, присутні на ньому три члена Кримського обкому КП(б)У І. Шульман, І. Полонський (Степан) та Соловйов під час повернення до Криму біля Мелітополя наштовхнулися на підрозділи Добровольчої армії, тому не мали змоги повернутися до Сімферополя. Тож 7 квітня вони вирішили організувати бюро Кримського обкому. До ЦК РКП(б) було надіслано телеграму, в якій зазначалося: «Три

члени Кримського обласного комітету Шульман, Соловійов і Степан відрізані від Криму, утворили в Мелітополі бюро Кримського обласного комітету. Вони ведуть обласну партійну роботу в місті і районі. Політвідділ 2-ої Задніпровської бригади Південного фронту запитує ЦК про затвердження цього бюро. Копії протоколів засідань бюро надіслані в ЦК РКП(б) [13, арк. 11; 1, с. 333].

Навесні 1919 р. Червона армія почала поступово займати територію півдня України. В ніч на 4 квітня 2-га бригада Задніпровської дивізії під командуванням П. Дибенка перейшла в наступ на Перекопі й зайняла його. При підтримці кримських партизан і підпільників кілька полків 1-ої Задніпровської дивізії Червоної армії протягом першої декади місяця зайняли Джанкой, Ялту, Бахчисарай, Євпаторію та Сімферополь.

Новостворене бюро Кримського обкому КП(б)У просувалося в бік Сімферополя разом з військами Південного фронту. Воно існувало доти, доки отримало змогу об'єднатися з іншими членами Кримського обкому КП(б)У, котрі перебували в Сімферополі, тобто доки місто захопили більшовики.

9 квітня влада в Сімферополі перейшла до воєнно-революційного комітету. Він постав 7 квітня з представників обласного та міського комітетів більшовиків, двох представників від партії меншовиків та по одному від анархістів та вірменської партії «Дашнакцутюн» [6, с. 246]. 13 квітня було обрано президію Сімферопольського ревкому в складі трьох осіб: Є. Багатур'янц (Лаура), Мітяєв та Іванов [22, арк. 8]. 17 квітня в ЦК РКП(б) і в ЦК КП(б)У було надіслано таку телеграму: «бюро Кримського обкому припинило свою діяльність. Місце перебування обкому — Сімферополь. Секретар обкому — Шульман» [14, арк. 10; 1, с. 361].

12 квітня 3-й Таврійський полк підійшов до Севастополя і зайняв позиції на підступах до міста, біля Інкермана [30]. Звістка про наближення більшовицьких військ викликала в Криму страшену паніку. В місцевих газетах писали: «Діялося щось неймовірне. Наймали автомобілі, екіпажі, лінійки. Платили божевільні гроші, аби виїхати і сховатися там, куди виїхав уряд. Платили за автомобіль до 10–12 тис. рублів, за екіпаж 3–5 тис., і їхали, їхали без кінця» [25, с. 189; 31].

Спроби Червоної армії відразу зайняти Севастополь не вдалися. За спогадами учасника тих подій Ю. Гавена, у відповідь на пропозицію радянського командування здати місто командувач антантівських збройних сил у Криму, французький полковник Труссон заявив: «місто він не звільнить без розпорядження свого вищого командування і буде захищати всіма засобами, що є в його розпорядженні, оскільки Севастополь вважають ключем до Чорного моря» [17, арк. 254].

Отримавши повідомлення про опір Антанти в Севастополі, Раднарком наповіг на негайному його зайнятті. Нарком закордонних справ Г. Чичерін телеграфував про доцільність «замість відстрочки боротьби негайно, не даючи французам підготуватися, викинути противника з Севастополя» [17, арк. 254–256, 266]. Оскільки в Севастополі перебували кораблі та війська Антанти, В. Ленін, не бажаючи відкритої війни з останньою, знову, як і 1918 р., запропонував створити «незалежну» від РСФРР буферну державу — Кримську Радянську Соціалістичну Республіку, від імені якої проводилися б усі дії проти військ Антанти.

Питання про створення Кримської республіки практично одночасно порушили кримські, українські й московські керівники. Тим не менше, остаточно його вирішили в Москві.

Створення Кримської республіки розглядалося на пленумі ЦК РКП(б) 13 квітня й на засіданні оргбюро ЦК 20 квітня [28, с. 152]. Рішення швидше за все не протоколювалися. Принаймні, вони досі не з'явилися в науковому обігу.

Одночасно йшли активні переговори між ЦК РКП(б) і партійними та радянськими працівниками України, котрі керували Кримським обкомом партії. З цих переговорів можна зробити висновок, що, в принципі, питання про необхідність створити буферну Кримську республіку український уряд зустрів позитивно. Голова Раднаркому України Х. Раковський телеграфував Г. Чичеріну про необхідність утворити Кримську Радянську Республіку в зв'язку з міжнародним становищем Криму [25, с. 205; 10, с. 24]. 17 квітня командувач Українського фронту В. Антонов-Овсієнко в телеграмі командувачу 2-ї Української радянської армії А. Скачку повідомляв: «У Криму створюється уряд» [2, с. 58; 10, с. 24]. Одночасно з цим у телеграмі до голови сімферопольського воєнно-революційного комітету Є. Багатур'янц (Лаури) він зазначав: «Загальна обстановка вимагає негайного створення самостійної кримської влади, проте міцно пов'язаної з військовою. Червоній армії треба надати найрішучішу допомогу» [18, арк. 34].

На засіданні політбюро ЦК РКП(б) 23 квітня 1919 р. третім у порядку денному стояло питання «Крим». В обговоренні й прийнятті рішень брали участь присутні В. Ленін, Й. Сталін, М. Крестінський, М. Калінін, І. Смілга і М. Скляньський. В постанові відзначалося: «1. Визнати бажаним створення Кримської радянської республіки. 2. Запитати тов. Раковського: чи нема в ЦК КПУ підхожих кадрів для зайняття посади голови кримського Раднаркому. Зокрема, яка думка ЦК КПУ щодо кандидатури тов. Артема» [10, с. 24].

Побоюючись проявів сепаратизму, В. Ленін надавав великого значення підбору керівництва Кримської Республіки. Член ЦК РКП(б) Х. Раков-

ський, який очолював уряд Української Радянської Республіки, відповідав за відновлення всіх радянських та партійних органів у Криму. Йому було доручено підбирати кандидатів на заміщення посад у Раднаркомі Криму та узгоджувати кордони новопосталої республіки. Допомогати йому мали надзвичайний уповноважений Ради оборони РСФРР Л. Каменєв і член ЦК КП(б)У, нарком внутрішніх справ УСРР К. Ворошилов. 24 квітня в ЦК КП(б)У було надіслано телеграму за підписами Л. Каменєва і М. Муранова з проханням до Артема відвідати їхній поїзд, щоб разом з ними обговорити доцільність призначення Артема на посаду голови Кримського уряду. Під час обговорення кандидатуру було відкинута [10, с. 24].

Після цього пошуки кандидата на посаду голови новоствореної республіки тривали. В телеграмі, надісланій 26 квітня до Москви, Л. Каменєв повідомляв: «Бачив представника Криму. Обов'язково прошу повідомити Ваші міркування про Кримський уряд, оскільки повинен бачитися з Дибенком та іншими кримчанами. Раковський з Одеси, виявляється, рекомендував Дибенка головою. Знаходжу, що це неприпустима помилка. Попереднє враження, що значно краще пряме приєднання Криму до Москви і в усякому разі надіслання туди Йоффе прем'єром» [10, с. 24–25]. Слідом за цим у телеграмі Леніну й Сталіну Л. Каменєв доповідав: «З Раковським зговорився, що Йоффе тут не потрібний. Він потрібний в Криму, де абсолютно немає людей і глави. Відправте Йоффе скоріше в Крим для організації влади. До нього приєднайте Крісті, взявши його від Луначарського» [10, с. 25].

Того ж дня Л. Каменєв поїхав до Катеринослава, де провадив переговори з командувачем Українського фронту В. Антоновим-Овсієнком і Ю. Гавеном. У телеграмі від 27 квітня він повідомляв до Москви Леніну і Сталіну: «Особистим обстеженням, переговорами з Гавеном, Антоновим переконався, що уряд повинен складатися не більш як з семи осіб, з них два татарина, Дибенко, Гавен і ще троє місцевих. Вводити більше татар немає жодної необхідності, та й у них немає хоча б трохи підхожих людей. Через хаос взаємовідносин громадянських і військових властей створення влади необхідне у найкоротший строк. Прошу негайно відповісти згодою на викладений план. Чекаю на відповідь. Муранов і Ворошилов цілком згодні» [10, с. 25].

В. Ленін не погодився призначити Йоффе головою Кримського уряду. В телеграмі від 28 квітня 1919 р. Каменєву він зазначав: «Йоффе потрібен не в Криму, а в уряді України на посту, котрий обере Раковський для роботи проти самостійності, а в Криму підшукаємо іншого, але, звичайно, не Дибенка» [33, с. 294].

Того ж дня, 28 квітня 1919 р., під керівництвом В. Леніна відбулося засідання політбюро ЦК РКП(б). На ньому обговорювали низку питань що-

до подальшої долі України та Криму. Так, між іншим, ЦК КП(б)У було запропоновано обговорити «питання про те, за яких умов, коли і в якій формі може бути проведене злиття України з радянською Росією» [32, с. 87]. Також було розглянуто й склад кримського уряду. Після обговорення було ухвалено: «На чолі поставити тов. Крісті, потім ввести двох мусульман і не більш як двох росіян. З огляду на настійну пропозицію Раковського ввести до складу Кримського уряду Дибенка з призначенням його наркомом воєнних і морських справ, дозволити йому це, але обов'язково пояснити Дибенку, що ЦК погоджується на це на вимогу Раковського і на його відповідальність. Взяти у Дибенка підписку про беззаперечне підпорядкування всім постановам ЦК і вказівкам загального військового командування» [10, с. 25].

28–29 квітня 1919 р. в Сімферополі відбулася VI Кримська обласна конференція КП(б)У. В порядку денному конференції першим питанням стояла інформаційна доповідь «Про воєнно-політичне становище радянської республіки і про політику партії з національного питання», котру зробив Л. Каменев. Після цього він ознайомив усіх присутніх з рішенням ЦК РКП(б), створити на кримському півострові Кримську Соціалістичну Радянську Республіку.

Ця звістка викликала дебати. Мустафа Субхі разом з Алі Боданінським вітав це рішення ЦК. Він вказував на «величезне значення цього рішення у справі революційного розвитку та залучення на бік радянської влади широких мас працюючих татар міста та села». Субхі зазначив також, що «це рішення ЦК має надзвичайне значення для Сходу, особливо Близького Сходу, де мешкають споріднені та пов'язані історичними традиціями з кримськими татарами народи. Пригнічені імперіалізмом, вони дивляться на велику пролетарську революцію та чекають, як вона вирішить питання щодо самовизначення щодо дрібних національностей» [19, арк. 25 зв.].

Під час обговорення лунали й цілком протилежні висловлювання. Шустер та І. Шульман зазначили, що вони «вагаються щодо правильності цього рішення ЦК» і натомість запропонували «обговорити питання в принципі: чи доцільно взагалі створювати в Криму радянську республіку» [19, арк. 25 зв.].

Край дискусії поклав К. Ворошилов. Він заявив, що «обговорення цього питання у принциповій площині може мати лише характер висловлення поглядів на це питання того чи іншого товариша, але не характер прийняття чи не прийняття його. Рішення ЦК про створення Кримської радянської республіки остаточне, конференція його не може змінити. Вона повинна обговорити рішення ЦК, але щодо його суті, з точки зору практичного впровадження» [19, арк. 25 зв.].

Після цього обговорення відразу припинилося, й конференція ухвалила постанову: «Ухвалити рішення ЦК про створення Кримської Соціалістичної Радянської Республіки і негайно приступити до його впровадження» [19, арк. 26]. Конференція також ухвалила текст декларації уряду Кримської Республіки до всіх держав світу, оприлюдненої 6 травня 1919 р. Вона проголошувала Крим соціалістичною радянською республікою без жодної згадки про його автономну належність чи до РСФФР, чи до УСРР. Це було зроблено цілком свідомо, адже в іншому разі втрачався б сенс утворення республіки як буфера проти Антанти. В Декларації також заявлялося про «братерський» нерозривний зв'язок із радянськими республіками Росії, України і країн Європи. Вороги цих республік проголошувалися ворогами радянського Криму аж до повної перемоги всесвітньої комуністичної революції [5, с. 144–148].

Ми бачимо, що ініціатива створення Кримської РСР виходила саме з боку Москви. Будь-які «сепаратистські тенденції» з боку місцевого партійного комітету відразу ж виривалися з корінням.

Обласна партійна конференція в Сімферополі схвалила рішення ЦК РКП(б) про створення Кримської Республіки. Після її завершення більшовицька партійна організація Криму разом з представниками центру знову почала обговорювати формування складу уряду.

28 квітня відбулося засідання ревкому. Розглядаючи кандидатури на голову уряду, він ухвалив запропонувати Москві створити уряд у складі двох росіян і двох мусульман, а на чолі поставити Крісті [13, арк. 20]. Проте Л. Каменєв відкинув цю пропозицію.

Завдяки переговорам кримських більшовиків з представниками центрального уряду сформувався новий склад майбутнього уряду Кримської Республіки. Під час бесіди по прямому дроту між Х. Раковським та П. Дибенком, останній повідомляв: «відповідно до угоди з Каменєвим до складу кримського уряду повинні входити Шляпников (голова), Ульянов, Гавен, Ідрісов, Городецький, Вульфсон (Давидов), Полонський, Меметов, Назукін, Арабський, Подонецький і тимчасово я. Всі ввійшли, за винятком Шляпникова, приїзд якого очікується» [18, арк. 81]. Проте цей проєкт здійснився не до кінця. Шляпников до Криму так і не приїхав.

5 травня, після тривалих дебатів, уряд Кримської Республіки нарешті остаточно сформувався. До нього ввійшли: нарком охорони здоров'я та соцзабезпечення Д. Ульянов (тимчасовий виконувач обов'язків голови уряду), нарком внутрішніх справ Ю. Гавен, нарком закордонних справ С. Меметов, нарком юстиції І. Арабський, нарком з військових і морських справ П. Дибенко, нарком освіти І. Назукін, нарком радянського народного господарства, фінансів, шляхів сполучення, пошт і телеграфів Я. Городецький,

нарком землеробства С. Ідрісов, нарком праці І. Полонський (Степан), нарком продовольства й торгівлі — С. Вульфсон (Давидов), керівник справ РНК А. Боданінський [36, с. 14; 5, с. 151–152]. Дещо пізніше наркомом з національних справ став І. Фірдевс [25, с. 206].

Попри тривалі переговори між усіма заінтересованими сторонами (кримськими більшовиками та урядовою комісією РСФРР у складі Л. Каменева, М. Муранова, Зоріна, О. Свидерського, К. Ворошилова), голову уряду новоствореної республіки так і не було призначено. До цього призвели досить великі чвари в уряді через конфлікт між головою президії Кримського обкому партії Ю. Гавеном та П. Дибенком. Останній виступав категорично проти поєднання в одних руках найвищих партійної й радянської посад у Кримській Республіці. Комісія вирішила примирити Дибенка з Гавеном, створивши щось на зразок тріумвірату на чолі з Д. Ульяновим [10, с. 28; 11, с. 56].

Багато зусиль для того, щоб об'єднати роботу цих зовсім різних людей, узгодити їхні погляди на керівництво півостровом, докладав Х. Раковський. Взагалі П. Дибенка включили до складу кримського уряду лише завдяки поручительству Раковського. 6 травня 1919 р. відбулася бесіда по прямому дроту між Раковським та Дибенком, у якій голова РНК УСРР повідомив останнього про всі умови, на яких той увійшов до складу уряду Кримської СРР [18, арк. 81].

Протягом травня в Москві розв'язували питання про голову Кримського уряду. Політбюро ЦК РКП(б) неодноразово розглядало це, але знайти «надійну» людину, яка не допускала б «місцевого сепаратизму» і керувалась би виключно директивами з центру, так і не вдалося. На згадуваному засіданні політбюро від 28 травня знов розглядалося питання «Про кандидата на посаду голови Кримського уряду». В ході обговорення було ухвалено відрядити до Криму «відкликаного з Казані т. Д. Малютіна» [28, с. 163]. Але і цей кандидат до Криму не прибув. Взагалі постійного голову Кримського уряду протягом усього часу існування Кримської Республіки призначено не було. Тимчасово виконував обов'язки голови уряду Д. Ульянов, проте призначити головою саме його в Москві не наважилися. Адже протягом усього перебування на півострові Д. Ульянов дуже часто страждав від запоїв, тому не міг самотужки повноцінно й надійно виконувати дуже важливі для ЦК РКП(б) обов'язки голови Кримської Республіки. Цього в Москві допустити не могли.

7 травня 1919 р. відбулося засідання Кримського обласного комітету КП(б)У, на якому були присутні члени обкому Я. Городецький, І. Полонський (Степан), Шустер, І. Шульман, Яша і Петерс (М. Гідалевич), члени партії Ю. Гавен, О. Алексакіс, Семен (Джигенті), Мирний, В. Хайкевич,

С. Вульфсон-Давидов. Було вирішено провести перевибори обласного комітету та поповнити його новими членами. До складу обкому додатково включили Ю. Гавена, О. Алексакіса, Мирного і С. Джігенті (Семена). На тому самому засіданні було обрано й виконавче бюро, до складу якого ввійшли: Ю. Гавен, І. Шульман і О. Алексакіс [18, арк. 220; 38].

Таким чином, відтепер до складу Кримського обкому РКП(б) входило 11 осіб: Ю. Гавен, М. Журавльов, Шустер, І. Шульман, Я. Городецький, І. Полонський (Степан), Ейхер, В. Кіров, О. Алексакіс, Мирний і С. Джігенті (Семен) [18, арк. 50–51].

Разом з тим на цьому засіданні було розглянуто склад реввійськради, політвідділу та відносини між військовою й цивільною владами. Після тривалого обговорення було ухвалено «доручити уряду з'ясувати можливість утворення реввійськради республіки. Одночасно вважати склад реввійськради армії не задовільним» [14, арк. 6].

9 травня уряд Кримської Республіки надіслав до Москви телеграму, в якій викладалися його найближчі плани: «Опублікували урядову декларацію, в цілому схожу на вашу. Днями, зібравши фактичні дані про звірства добровольців, скоєних під охороною союзників над мирним населенням, опублікуємо по радіо протест проти попередніх дій Антанти і сучасної блокади узбережжя. Копію ноти протесту повідомимо негайно. Настійно просимо вжити всіх заходів до встановлення безпосереднього телеграфного зв'язку з Києвом і Москвою, для чого є конча потрібність» [5, с. 151–152].

Таким чином, з тексту телеграми ми ще раз можемо побачити, що уряд Кримської Республіки цілком залежав від вказівок ззовні. Про якусь «самостійність» новоствореної республіки говорити неможливо.

Крім того, з зазначеної телеграми ми можемо зробити ще один висновок. На відміну від уряду Республіки Тавриди, якого цілком задовольняв стан справ, коли через брак надійного зв'язку центр іноді не мав чіткого уявлення щодо подій на півострові, уряд Кримської Республіки бажав чітко повідомляти Москву про все.

Тим не менше, в Кремлі всіх непокоїв «кримський сепаратизм». 28 травня політбюро ЦК (були присутні лише троє — В. Ленін, Л. Камєнев і М. Крєстінський) ухвалило рішення про статус Кримського уряду та Кримського обкому партії. В цьому рішенні вказувалося: «Прийнято як директива, що уряд діє на правах губвиконкому, підпорядковуючись ВЦВК і відповідним наркомам за приналежністю, а обласний партійний комітет прирівнюється до губкому, зв'язаному безпосередньо з ЦК РКП(б)». Кримська Червона армія, як частина Червоної армії, підпорядковувалась Південному фронту «на правах дивізії». Ніякі самостійні дії не допускалися

[28, с. 164]. Отже, завдяки такому кроку політбюро ЦК РКП(б) статус Кримської Республіки було істотно знижено.

Відразу після того, як політбюро ЦК прийняло це рішення, його надіслали до Сімферопольського ревкому і того ж 28 травня обговорили на засіданні останнього. Ревком ухвалив: «Кримський уряд діє на правах губкому, а обком прирівнюється до губкому, зв'язаному з ЦК РКП(б). Кримська армія — частина Червоної армії РСФРР, що входить до складу Південного фронту, як дивізія, жодні самостійні дії і формування на Кримському півострові неприпустимі. Флот і порти знаходяться в управлінні Всеросійського морського штабу» [13, арк. 20].

Яким був офіційний статус республіки, котру проголосили більшовики? В різних документах він мав цілком різні найменування. Про це є безліч свідчень. У кримському архіві зберігається наказ наркома охорони здоров'я Д. Ульянова від 9 травня, в якому говориться: «Цього числа я вступив у виконання обов'язків народного комісара охорони здоров'я і соціального забезпечення Кримської радянської федеративної республіки» [21, арк. 220; 10, с. 28]. Саме така назва республіки — «федеративна» — трапляється в деяких інших постановах кримського Раднаркому. Отже, Кримська республіка вважалася і територіальною автономією в складі РСФРР, і федеративною республікою (слово «федеративна» підкреслює її рівноправність з іншими радянськими республіками, зокрема з РСФРР), і губернією (згідно з рішенням політбюро ЦК РКП(б) від 28 травня). Одночасно з 1 червня 1919 р. її, разом з Росією, Україною, Латвією, Литвою і Білорусією, було проголошено повноправним членом воєнно-політичного союзу радянських республік.

Увесь цей різнобій аніскільки не цікавив і не хвилював московський партійний центр. ЦК РКП(б) створював Кримську Республіку лише для «зовнішнього» використання.

Зниження статусу Кримської Республіки в постанові політбюро ЦК РКП(б) від 28 травня 1919 р. призвело до того, що партійні й радянські органи Криму було виведено з-під підпорядкування ЦК КП(б)У і Раднаркому України та підпорядковано виключно органам РСФРР уже не тільки де-юре, тобто за рішенням VIII з'їзду РКП(б), але й де-факто. Прагнення керівників радянської України, котрі бажали зберегти Крим у своєму складі, не було задоволено. Тим не менше, КП(б)У протягом усього квітня — травня 1919 р. наполягала на тому, що Крим належить УСРР.

Уперше питання належності Криму розглядалося на засіданні сімферопольського воєнно-революційного комітету ще 27 квітня 1919 р. На порядку денному воно стояло в такому формулюванні: «Кому підпорядкований Крим — Україні чи Великоросії?». Після тривалого обговорення ревком

ухвалив: «Крим стає самостійною одиницею. Комісаріати повинні керуватися виключно декретами з центру, але, в деяких випадках, допустимо вводити поправки з українських декретів» [22, арк. 78]. Виходячи з цієї постанови, ми бачимо, що місцеві більшовики вважали Крим територією, котра мала керуватися законами з Москви.

6 травня секретар Кримського обласного комітету РКП(б) Шульман надіслав до ЦК РКП(б) телеграму, в якій зазначав: «Створенням Кримського уряду необхідно вирішити питання приналежності партійних організацій Криму» [13, арк. 18; 14, арк. 8]. 9 травня, в свою чергу, ЦК КП(б)У просив ЦК РКП(б) відповісти, в чієму віданні перебувають партійні організації Криму — ЦК РКП(б) чи ЦК КП(б)У. 10 травня ЦК РКП(б) надіслав обом сторонам відповідь. Кримський обком отримав телеграму, в якій зазначалося: «Відповідно до постанови VIII з'їзду Крим прирівнений до області. Організаційно зв'язаний із ЦК РКП(б). Секретар ЦК Стасова» [1, с. 416]. ЦК КП(б)У повідомляти: «Кримський півострів відноситься до ведення Цека РКП(б). Секретар Цека РКП(б) Стасова» [1, с. 427].

Тим не менше, в Україні не хотіли змиритися з втратою Кримського півострова. 13 травня ЦК КП(б)У вдруге просив ЦК РКП(б) повідомити, чи входить партійна організація Криму до складу КП(б)У [1, с.439]. Того ж дня з секретаріату ЦК РКП(б) надійшла відповідь: «Кримський півострів відноситься до ведення Цека РКП(б)» [1, с. 436]. Повідомлення було знову надіслано до Кримського обкому РКП(б) [1, с. 469]. Підтвердила це й згадана постанова політбюро ЦК РКП(б) від 28 травня 1919 р.

Однак Раковський надіслав до Сімферополя різноманітні вказівки, котрі стосувалися й «партійного будівництва». Це викликало невдоволення уряду Криму. Так, 9 червня Д. Ульянов надіслав Раковському телеграму, в якій зазначав: «Ваша телеграма за № 2204 від 7 червня отримана. Проте всі питання Криму згідно постанові ЦК РКП вирішуються винятково Москвою. Вашу пропозицію передайте Москві» [18, арк. 169].

Знову виникла проблема належності трьох північних повітів Таврійської губ. Як і рік тому, під час існування Республіки Тавриди, керівники Криму намагалися підпорядкувати їх собі. Тоді УСРР стала цьому на заваді. Це викликало намагання «кримських товаришів» з'ясувати погляди Києва на належність Дніпровського, Мелітопольського та Бердянського пов. 22 червня 1919 р. до Раковського було надіслано таку телеграму: «Через ваш лист можна зрозуміти, що три північних повіти Таврійської губернії не можуть належати республіці Крим. Будь ласка, як тільки одержите цей лист, терміново чи телеграмою відкрито, чи шифровано, сповістите нас про те, чи варто нам взагалі порушувати питання про ці три повіти» [18, арк. 201].

Навесні й улітку 1919 р. в Криму існувала ще й третя сила, котра керувалася власними міркуваннями: Червона армія та її керівник П. Дибенко. Завдяки його вказівкам, ті чи інші волості несподівано виділялися з одного повіту і приєднувалися до іншого, навіть виходячи за межі Кримського півострова. 6 червня Раковський надіслав до П. Дибенка телеграму, в якій вимагав: «Ваш політком Жигалкін втручається в справи, котрі перевищують його компетенцію, виділяючи волості з одного повіту і приєднуючи їх до іншого. Адже кордони Криму поширюються на північ лише до Перекопського перешийка» [18, арк. 163].

Проблеми у відносинах Х. Раковського, Д. Ульянова і Ю. Гавена з П. Дибенком цим не обмежувалися. Тертя між військовими та радянськими органами влади розпочалися одразу ж після того, як півострів зайняли війська Червоної армії. Серед документів кримського архіву зберігається безліч таких, що містять факти, котрі віддзеркалюють ці відносини.

Перші проблеми виникли вже наприкінці квітня. Це можна побачити з резолюції, ухваленої на засіданні Сімферопольського ревкому 28 квітня під час обговорення кандидатур на посади в новоствореному уряді Кримської Республіки. Так, у ній зазначалося, що П. Дибенко вводився до складу уряду як нарком військових і морських справ. Проте він мав одразу дати підписку про «беззаперечне підпорядкування вказівкам як загального військового командування, так і вказівкам, котрі буде надсилати ЦК» [13, арк. 20].

6 травня К. Ворошилов надіслав до ЦК РКП(б) та ЦК КП(б)У звіти, в яких писав, як «хазяїнували» на півострові «дибенківські вояки». Він підкреслював, що будь-яке військове майно безладно розбиралося, військові керівники втручались у справи ревкому та ЧК і не хотіли виконувати розпорядження місцевої влади, постійно з'ясовували питання підпорядкованості, військові комуністи не реєструвалися у місцевих партійних організаціях [18, арк. 75–76]. Раковський намагався пригасити невдоволення, котре почало розгоратися, та навести хоча б якийсь лад, але марно [18, арк. 95].

1 червня інструктор ЦК РКП(б) Черноусов надіслав до Москви звіт, у якому також, зі свого боку, охарактеризував справи на півострові. Між іншим, він зазначав, що у військових частинах, котрі перебувають у Криму, зовсім немає партійних працівників, і півострів аж ніяк не позбувся грабунків та погромів. Всі ЧК під напором Дибенка взагалі скасовано, бувають «безвідповідальні» розстріли (навіть більшовицьких робітників). Він бідкався, що керувати разом з військовими взагалі неможливо, адже Дибенко, попри численні заяви, взагалі нічого не робить для поліпшення становища, натомість готує чистку партійної організації Криму для її розпуску. Наприкінці звіту Черноусов благав центр про негайну потребу «підсилити нагляд за тов. Дибенком» [13, арк. 28–29].

На початку червня до Криму з інспекційної перевіркою поїхав Я. Епштейн (Яковлев). Він телеграфував Раковському, аби той втрутився в події у Криму, щоб «улагодити ненормальні відносини і примирити Дибенка з Гавеном і Ульяновим» [13, арк. 22].

Проте найкрасномовніше події того часу висвітлено в звіті, який надіслав до ЦК КП(б)У секретар Кримського обкому Шустер 12 червня. В цьому документі він відверто розповідав про стан справ на півострові. Так, він зазначав, що в Криму вся влада — в руках «Штабу армії Дибенка», котрий ні з ким не рахується. На думку Шустера, з моменту вступу Червоної армії в Крим, на півострові створилося двовладдя ревкому й штабу Дибенка, між якими відразу розпочалася прихована боротьба за першість. Після цього автор наводив безліч прикладів, коли свавілля Дибенка шкодило встановленню на півострові хоча б якогось спокою і ладу. Так, Дибенко призначав комендантів, які мали бути підлеглими лише йому особисто й не виконувати інших розпоряджень. Через це населення півострова взагалі не розуміло, кому підпорядковуватися. «Проведення трудової повинності» за Дибенком полягало в тому, що на вулицях хапали людей, не розбираючи, чи робітники вони, чи ні. А коли на засіданні обласного комітету було зазначено, що це неприпустимо, Дибенко відповів: «якщо не подобаються його дії, він може повести свої війська ближче до фронту, що Крим йому не цікавий і він у ньому випадкова Людина». Найвищій військовій інспекції, що прибула до Криму, Дибенко заявив, що «вона може провалювати, його контролювати ні до чого, тому що він — наркомвоєн». Закінчуючи доповідь, Шустер вимагав: «необхідно ЦК ужити наступних заходів: 1) негайно відкликати Дибенка; 2) надіслати товариша для налагодження роботи партійної і радянської; 3) наказати обкому зробити чистку радянських установ і вжити заходів до підняття дисципліни в партії» [13, арк. 32–35].

Однак цивільна влада більшовиків мало поступалася військовій. Коли радянська влада утвердилась на півострові, вона почала впроваджувати тут ті самі методи, котрі використовувала й раніше в інших регіонах, які захоплювала. Як і в 1918 р., тепер на півострові розпускалися колишні органи влади й створювалися нові, надзвичайні — воєнно-революційні комітети. Спочатку їхній склад був багатопартійним. Однак більшовики шляхом розпуску і переобрань комітетів та інших заходів повністю витиснули з їхнього складу всіх конкурентів з інших партій і залишилися єдиними носіями влади. Вони зайняли в ревкомах панівне становище, зробивши їх слухняним знаряддям власної політики.

Протягом квітня 1919 р. ревкоми виникли в усіх більш-менш великих центрах Криму. Діяльність спочатку ревкоми, а потім Кримський уряд роз-

почали з того, що розігнали адміністративний апарат Кримського крайового уряду. Потім черга дійшла до політичних партій. 16 квітня Сімферопольський воєнно-революційний комітет ухвалив: «через численні повстання на Україні, організовані лівими соціалістами-революціонерами як у тилу, так і в армії — ревком виражає негативне ставлення до партії соціалістів-революціонерів» [22, арк. 22]. Після заборони партії лівих есерів така сама доля спіткала вірменську партію «Дашнакцутюн». 22 квітня Сімферопольський ревком заборонив їй друкувати газету [22, арк. 45]. 17 травня Кримський обком РКП(б) прийняв рішення: «на перших найближчих зборах ревкому підняти питання про виключення з ревкому партії Дашнакцутюн як партії націоналістичної» [14, арк. 8].

Єдиною не більшовицькою партією, котру більшовики не заборонили, була кримськотатарська «Міллі-Фірка». Вона отримала офіційний дозвіл на легалізацію та випуск газети «Єні-Дун'я» [25, с. 208]. Пояснювалося це змінами в ставленні більшовиків до національної політики та їхнім намаганням використати національні сили півострова для зміцнення своєї влади. Прихильність «Міллі-Фірка» до більшовиків була викликана тим, що її члени повірили гучним заявам нової влади щодо можливості відтворити кримську державу. А саме це прагнення, як відомо, було покладено в основу політичної програми створеної на початку 1917 р. партії. Через це «Міллі-Фірка» ухвалила підтримувати більшовицький уряд Кримської Республіки [10, с. 31].

Більшовики зробили висновки з помилок, зроблених 1918 р., під час існування Республіки Тавриди. ЦК РКП(б) чітко поставив перед Кримським обкомом завдання якнайширше залучити кримських татар до керівних органів створюваної республіки.

Слід зазначити, що іще наприкінці 1918 р. — на початку 1919 р. в лавах партії «Міллі-Фірка» відбувся розкол. Лозунг Добровольчої армії про «єдину та неподільну» державу суперечив її планам та бажанням. У підсумку значна частина членів «Міллі-Фірка» (А. Боданінський, І. Арабський, У. Боданінський, С. Ідрісов, В. Ібраїмов, У. Ібраїмов, С. Меметов та ін.) вийшли зі складу Курултая. Через деякий час вони вступили до більшовицької партії, де утворили мусульманську секцію [26, с. 43].

31 березня 1919 р. секретар бюро Кримського обкому КП(б)У Шульман доводив до відома ЦК РКП(б) про те, що при обкомі створено мусульманське бюро, найближчим завданням якого було «сприяння утворенню і розвитку партійних організацій і осередків серед мусульманського населення Криму» [1, с. 310]. До складу президії цього бюро ввійшли: М. Субхі (голова, турок за національністю) та секретарі І. Шульман і А. Боданінський [15, арк. 9–9 зв.].

Більшовики активно залучали татар до державотворення. 23 квітня 1919 р., під час об'єднаного засідання членів кримського обкому та мусульманського бюро при Кримському обласному комітеті РКП(б) Ю. Гавен зробив доповідь «Про створення тимчасової влади». Під час промови він, за його словами, «ознайомив збори з дорученням т. Сталіна про організацію в Криму автономного робочо-селянського тимчасового уряду в повному контакті з татарською комуністичною організацією». Далі Гавен запевнив усіх присутніх, що це розпорядження було «підтверджене і головою Української РНК т. Раковським» [19, арк. 144; 15, арк. 11–12].

В підсумку, до складу уряду Кримської Республіки ввійшло 5 кримських татар — С. Меметов, С. Ідрісов, І. Фірдевс, І. Арабський та А. Боданінський. Вони зайняли посади комісарів юстиції, внутрішніх справ, іноземних справ, освіти та керівника справ РНК [19, арк. 144].

У багатьох документах, котрі випускали кримські ревкоми, уряд Кримської Республіки та КримЧК, містилися погрози різними карами аж до розстрілу за «заклики і виступи проти окремих націй». Кримськотатарська мова поряд з російською визнавалася державною [25, с 208]. Уроки Республіки Тавриди не минули для більшовиків марно.

Тим не менше, слід підкреслити, що більшовики лише загравали з національними меншинами, а реально надавати їм повноту влади зовсім не збиралися. Про це свідчать багато фактів. Наприклад, 23 квітня під час уже згадуваного об'єднаного засідання членів Кримського обкому та мусульманського бюро при Кримському обласному комітеті партії в ході обговорення кандидатури голови Кримського Раднаркому висувалася пропозиція призначити на цю посаду кандидата від мусульманської організації М. Субхі. Однак частина членів Кримського обкому категорично з цим не погодилася, побоюючись, що такий крок може бути, за словами учасника того засідання Ю. Гавена, «через недавні загострені національні відносини у Криму витлумачений перекручено» [19, арк. 144]. Тобто більшовики цілком слушно побоювалися, що при появі на чолі уряду Кримської республіки мусульманського лідера можливий новий сплеск національно-визвольного руху, а це призвело б до нового зростання серед кримських татар настроїв, спрямованих на створення власної, незалежної від Москви, держави.

Або інший факт. 5 травня до Кримського обкому партії від ЦК РКП(б) було надіслано телеграму, в якій особливо підкреслювалося, що М. Субхі не має права ставити на офіційних паперах підпис і печатку [1, с. 410].

Щоб запобігти сепаратизму місцевих мусульман, 13 травня секретаріат ЦК РКП(б) надіслав до всіх губкомів РКП(б) (зокрема до Кримського) циркулярного листа, в якому вимагав, щоб «робота мусульманських сек-

цій велася під безпосереднім наглядом партійних комітетів, щоб члени секцій обов'язково входили до складу місцевої організації, щоб вони ні в якому разі не відокремлювалися. Уся діяльність секції повинна зводитися винятково до пропаганди і агітації серед мусульман» [1, с. 436–437].

«Робота з національними меншинами» в Криму відбувалася не лише в площині відносин із татарами. Такі самі заходи вживалися щодо залучення на бік радянської влади представників інших національностей. Наприклад, виконавче бюро Кримського обласного комітету КП(б)У затвердило німецьку комуністичну групу для партійної роботи серед німців Кримської Республіки і розпочала підготовку до випуску газети «Die Welt Commune» німецькою мовою [18, арк. 100; 39].

3 червня 1919 р. до Москви за підписом Ю. Гавена та І. Шульмана було надіслано довідку про роботу Кримського обкому РКП(б). Серед іншого в ній зазначалося: «При обкомі існує мусульманська секція, вірменська, німецька і через короткий час намічається створення єврейської. Обком веде роботу через окремих товаришів і на іншому березі Чорного моря (на Кавказі і в Туреччині). Необхідно цю роботу координувати з відповідною роботою в центрі. При обкомі утворилося бюро міжнародної пропаганди, що встановлює конспіративні зв'язки з народами Сходу (Кавказ і Туреччина) і за допомогою контрабандистів переправляє через Чорне море партійних працівників і літературу, головним чином турецькою мовою» [14, арк. 13–15].

16 квітня Сімферопольський ревком ухвалив скликати з'їзд рад робітничих і червоноармійських депутатів. Для цього утворилася «комісія в складі Бурмістрова і Немченка для підготовки виборів і вироблення відповідних інструкцій». Передбачалося, що в роботі з'їзду візьмуть участь по одному представнику від усіх партій, котрі визнавали радянську владу [22, арк. 21–21 зв.]. Ревком вирішив, що вибори депутатів мають закінчитися не пізніше, ніж 13 травня [22, арк. 111 зв.]. Проте зібрати загальний з'їзд рад Криму більшовики вже не встигли. Надзвичайний характер більшовицька влада зберігала всі 75 днів існування Кримської СРР. Ради не відновлювалися, функції ЧК було передано особливому відділу при Военно-революційній раді Кримської Республіки [25, с. 209].

Відносини між більшовицькими органами влади та КримЧК протягом весни — літа 1919 р. склалися досить специфічно. Нерідко траплялися випадки взаємного непорозуміння. Виходячи з думки, що саме ЧК є найвищим органом влади на півострові й лише вона має право організувати все кримське життя, армійські чекісти нерідко дозволяли собі втручатися в роботу всіх інших органів влади. Так, у кримському архіві зберігся лист від 28 квітня, надісланий до прифронтової ЧК від Сім-

феропольського воєнно-революційного комітету. Останній гнівно вимагав: «Через те, що вся верховна цивільна влада належить винятково Симферопольському воєнно-революційному комітету, пропонуємо надалі не робити вказівок з питань, що не відносяться до кола вашої діяльності» [20, арк. 186].

Після проголошення Кримської Республіки Сімферопольський ревком розпочав наводити лад в існуванні величезної кількості прифронтових ЧК. Він розіслав до всіх повітових та міських ревкомів і рад депутатів Криму телеграму, в якій вимагав: «Всі прифронтові ЧК на території Кримської радянської республіки вважаються неправомірними і недійсними, а тому пропонується негайно прибути в місто Сімферополь в Особливий відділ при Кримській радянській армії для одержання подальших вказівок. Усіма питаннями спеціального характеру відає Особливий відділ при штабі Кримської радянської армії» [20, арк. 388].

Виконуючи настанови власної партії щодо побудови комунізму в країні, більшовики націоналізували банки, кредитні установи, залізничний та водний транспорт, флот, маєтки, монастирські господарства, великі підприємства найважливіших галузей промисловості й курортні організації та ін. У селах націоналізували господарства заможних селян.

Для забезпечення фінансами більшовики знову-таки використали відомий метод грабінництва. Грабувати місцевих мешканців більшовики розпочали відразу ж після захоплення Криму. 13 квітня Сімферопольський ревком ухвалив: «визнати необхідним обкласти всі імущі групи, доручити комісаріату фінансів протягом двох днів представити революційному комітету відповідний проект. Доручити комісаріату фінансів поширити свої дії на всі місцевості Криму, звільнені від влади крайового уряду» [22, арк. 6].

На «ворожі класи» було накладено велику контрибуцію. Загальну суму обкладання визначили спочатку в 10 млн. руб., але потім її значно збільшили. Термін, за який цю контрибуцію слід було зібрати, визначався в два тижні [22, арк. 14–14 зв.]. Окрім того, буржуазія мала виплачувати надзвичайний податок. Вводилася так звана речова повинність. Заможні зараховувалися до тилового ополчення і найчастіше, незалежно від віку і стану здоров'я, відправлялися на роботи «на допомогу фронту». Майно емігрантів підлягало конфіскації [24, арк. 27; 25, с. 208].

Треба зазначити, що більшовики вміли робити висновки з власних помилок. Рік тому, під час існування Республіки Тавриди, всі реквізиції відбувалися за бажанням військових частин Червоної гвардії. В підсумку це призвело до повного розкладання цих частин та перетворення їх на серйозну загрозу самому більшовицькому режиму. Щоб запобігти безладу, котрий тоді виник, зараз кримські більшовики поставили збирання контри-

буції під суворий нагляд і контроль. У перші дні функціонування Кримський обком оприлюднив постанову, в якій зазначалося: «накладення яких то не було б контрибуцій місцевими органами влади без попереднього дозволу відділу фінансів забороняється» [18, арк. 113].

Проте зобов'язання виплачувати контрибуцію було покладено не лише на «буржуазію». Щоб «розкласти село та обеззброїти куркуля», всім селянам Криму було наказано виплатити податок у загальній сумі спочатку в 5 млн. руб. Проте через кілька днів його довели до суми в 12 млн. руб. [7, с. 415]. Для виконання наказу до кримських сіл попрямували більшовицькі продзагони.

Окрім контрибуцій продзагони вилучали в селянства всі «залишки» хліба та іншого продовольства. Щоб мати повний контроль за кількістю продовольчих товарів, було заборонено вільну торгівлю хлібом. Реквізиції стали повсюдними. Продзагони мали провести загальну реквізицію хліба. Тільки в Євпаторійському пов. за травень 1919 р. реквізовано 2 622 829 пуд. хліба [6, с. 256; 27, с. 42].

Для забезпечення планової реквізиції з Петрограда в Кримпродком надійшли чіткі норми. 4 травня Кримпродком отримав завдання заготувати та надіслати до Петрограда «м'яса та риби — 29 934 пуда, масла тваринного і сала — 3468 пуд., свіжих овочів — 25 тис. пуд., 35 тис. коробок овочевих консервів, 30 тис. фунтів компоту, 7 тис. пуд. томата-пюре, 100 пуд. повидла, 50 пуд. варення, 1004 пуд. ізюму, 700 пуд. інжиру» [34, с. 170].

Тотальне вивезення продовольства призвело до того, що вже у травні на півострові було запроваджено карткову систему. Кримпродком установив такі норми споживання для мешканців Криму: хліба (борошна пшеничного) — 0,5 фунта на добу, крупи — 4 фунти на місяць, картоплі — 3¼ фунта на місяць, консервів — 3 банки на місяць, фруктів — 0,5 фунта на місяць, цукру — 1 фунт на місяць, тютюну — 30 цигарок на добу, сірники — 1 коробка на дві доби, мило господарське — 1,5 фунта на місяць, мило туалетне — 0,5 фунта на місяць. Цей набір продуктів становив так званий прожитковий мінімум для однієї людини [34, с. 170].

Фінансові та продовольчі проблеми, котрі виникали в кримській владі, вона намагалася вирішувати по-різному. Окрім звичайних реквізицій, дуже поширеним способом отримати гроші та продовольство були постійні поїздки кримських більшовиків до Києва з проханнями про допомогу. Так, уже 17 квітня до Раднаркому Києва «для ходатайства з надзвичайно термінових питань фінансового характеру» було відряджено О. Галопа [23, арк. 64, 80]. В травні до Києва для вирішення «надзвичайно термінових питань фінансового і продовольчого характеру» поїхав Б. Гельман [23, арк. 100].

З наданням допомоги Київ не забарився. В травні з території України до Криму було надіслано 199 тис. пудів зерна, а на початку червня — 420 тис. пудів борошна та 709 вагонів цукру [6, с. 256].

Насильницьке відбирання в населення продовольчих товарів та примусова посівна кампанія викликали все більше обурення в суспільстві. Почали виникати стихійні протести місцевого населення. Щоб зміцнити свою владу, більшовики вдосконалювали створену 14 квітня Кримську надзвичайну комісію в боротьбі з контрреволюцією та саботажем. Кримська ЧК почала «забезпечувати виконання розпоряджень обласного ревкому». Насправді це означало тотальне винищення тих, хто наслідуювався виказувати невдоволення. Встановлення «революційної законності» призвело до чергової хвилі червоного терору на півострові.

Втім, такого масового терору, як 1918 р., в Криму не спостерігалось. Есери, меншовики, анархисти, національні організації 1919 р. уникнули жорстоких репресій, навіть брали участь у ревкомах, профспілках та ін. Але на пресу й пропаганду більшовики наклали суворі обмеження. Газети, які затаврували як «буржуазні» (наприклад, «Крымский Вестник»), негайно закрили.

В цілому ставлення уряду Кримської СРР до політичних опонентів було стриманішим, ніж 1918 р. Кримська ЧК видала суворий наказ про заборону самочинних обшуків, арештів, самосудів, реквізицій та ін. Однак мешканцям півострова було байдуже, чи санкціонована владою реквізиція, під час якої в них відбирали всі засоби для існування, чи ні.

Протягом весни 1919 р. в Москві сформувалася думка про те, що настав час для «законодавчого оформлення більш тісного з'єднання всіх суверенних республік» [29, с. 156]. 1 червня ВЦВК РСФРР видав декрет «Про об'єднання радянських республік Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби з світовим імперіалізмом» [12, с. 111]. За документом нова форма об'єднання республік передбачала особливе становище органів РСФРР, які одночасно виконували функції органів влади та управління для всього об'єднання радянських республік. Армії всіх республік було перетворено на армію РСФРР, на чолі об'єднаних наркоматів поставлено уповноважених наркоматів РСФРР.

Політика, котру впроваджували більшовики, невдовзі викликала масові повстання серед селян. Влітку 1919 р. не тільки Кримський півострів, а й усю Україну охопили численні селянські повстання. Радянський уряд мав відряджати в райони повстань велику кількість військ. Цим вирішили скористатися сили Антанти та Добровольчої армії. З Ак-Монайського перешийку з'єднані війська перейшли в наступ на територію півострова. В зв'язку з цим 8 червня було створено Раду оборони Кримської Респуб-

ліки як найвищий орган влади. До її складу ввійшли П. Дибенко, Ю. Гавен і С. Вульфсон (Давидов). 11 червня 1919 р. Рада оборони оголосила в Криму военний стан [41, с. 138].

12 червня в Криму висадився білогвардійський десант генерала Я. Слащова. Радянські органи влади почали евакуйовуватися з півострова.

Евакуація більшовицьких працівників і військ Червоної армії з Криму — це окреме, дуже велике, питання. Щоб не бути голослівними, надамо слово безпосереднім учасникам тих подій. 9 липня 1919 р. до ЦК РКП(б) було надіслано доповідну записку від більшовика В. Горохова. В ній він, між іншим, зазначає: «Я виконував покладену на мене роботу до дня втечі всіх військових і почасти радянських установ із Сімферополя. Чому я говорю що до дня втечі? Тому, що я не можу назвати це евакуацією. 20 і 21-го біжать штаби, лазарети, авточастини, інженерні частини, інші, друг у друга віднімаючи візників. З револьверами в руках біжить публіка на вокзал, і далі йде на вокзалі сильний скандал через вагони і ешелони. В підсумку збіг зі станції її комендант і його співробітники» [16, арк. 11–13]. Як то кажуть, більше не можна ні додати, ні забрати...

Такий самий стан був і в кримській партійній організації. На відміну від 1918 р., коли всі члени більшовицької партії втекли з півострова, цього разу Кримський обком РКП(б) намагався залишити на півострові власну таємну організацію, котра мала вести підпільну роботу. Проте в підсумку з цим нічого не вийшло. Знову надамо слово учаснику тих подій Ю. Гавену: «Евакуація радянської влади відбувалася дуже спішно і досить неорганізовано. Завдяки цьому ми не змогли підготувати все необхідне для кримського підпілля. Обкомом був висунутий керівний підпільний колектив в особі тов. Бабахана, Ольнера і Шульмана, а в останній момент, перед самою евакуацією, було вирішено залишити в підпіллі ще й тов. Хайкевича. Чому обласний комітет зупинився саме на кандидатурах Бабахана, Ольнера, Шульмана і Хайкевича? Ці товариші приїхали до Криму тільки останнім часом і не були відомі в Криму як більшовики. Тов. Шульман не встиг як слід законспіруватися, а тому евакуювався разом з Червоною армією з Криму і переїхав до Одеси. 23 червня білі зайняли Сімферополь. Через кілька днів Бабахан виїхав на Кавказ, де він залишався близько чотирьох місяців. Таким чином, із трьох чоловік у Криму залишилися тільки двос — Ольнер і Хайкевич. Проте через три тижні й вони виїхали до Одеси, залишивши кримське підпілля без керівництва. Аж до листопада місяця [1919 р.] фактично Кримського обкому не існувало» [19, арк. 123–127, 181–183, 207–209].

24 червня 1919 р. радянські частини були змушені залишити Сімферополь, а ще через дві доби в Криму не залишилося жодного червоного

загону. Уряд Кримської республіки евакуювався до Нікополя, а потім — до Києва. Кримська Соціалістична Радянська Республіка припинила існування.

1. Аникеев В. В. Деятельность ЦК РКП(б) 1918–1919 гг. (Хроника событий) / Аникеев В. В. — М. : Мысль, 1976. — 583 с.

2. Антонов-Овсиенко В. А. Записки о гражданской войне / Антонов-Овсиенко В. А. — Т. 4. — М.-Л. : Госвоениздат, 1933. — 343 с.

3. Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. — Симферополь : Крымиздат, 1957. — 296 с.

4. Борьба большевиков за упрочение Советской власти, восстановление и развитие народного хозяйства Крыма. — Симферополь : Крымиздат, 1958. — 316 с.

5. Борьба за Советскую власть в Крыму. — Сборник документов и материалов. — Т. 2. Май 1918 г. — Ноябрь 1920 г. — Симферополь : Крымиздат, 1961. — 342 с.

6. Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917–1920 гг.) / Бунегин М. Ф. — Симферополь : Крымгосиздат, 1927. — 320 с.

7. Возгрин В. Е. Исторические судьбы крымских татар / Возгрин В. Е. — М. : Мысль, 1992. — 246 с.

8. Восьмой съезд РКП(б). Март 1919 года. Протоколы. — М. : Госполитиздат, 1959. — XVIII + 602 с.: ил.

9. Второй съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. 17–22 октября 1918 г. Протоколы / Ф. М. Рудич (председатель) и др. — К. : Україна, 1991.

10. Гарчев П. І. Про створення Кримської Радянської Республіки в 1919 р. / П. І. Гарчев, В. В. Овод // Український історичний журнал. — 1992. — № 4. — С. 22–31.

11. Гражданская война. 1918–1921 г. / Под общ. ред. Бубнова, Каменева, Ейдмана. — Т. 1. — М. : Военный вестник, 1928 г. 374, [2] с.

12. Гражданская война на Украине 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов в 3-х тт., 4-х кн. — Т. 2. — К. : Наукова думка, 1967. — 491 с.

13. Державний архів Автономної республіки Крим (далі — ДААРК), ф. П-1, оп. 1, спр. 4.

14. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 5.

15. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 7.

16. ДААРК, ф. П-1, оп. 1, спр. 8.

17. ДААРК, ф. П-150, оп. 1, спр. 49.

18. ДААРК, ф. П-150, оп. 1, спр. 51.

19. ДААРК, ф. П-150, оп. 1, спр. 312.

20. ДААРК, ф. Р-1733, оп. 1, спр. 169.

21. ДААРК, ф. Р-1733, оп. 1, спр. 171.

22. ДААРК, ф. Р-1733, оп. 1, спр. 173.

23. ДААРК, ф. Р-1733, оп. 1, спр. 191.

24. ДААРК, ф. Р-1829, оп. 1, спр. 8.

25. Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму / А. Г. Зарубин, В. Г. Зарубин. — Симферополь : Таврия, 1997. — 351 с.

26. Зарубин А. Г. К истории Милли-Фирка (Национальной партии) / А. Г. Зарубин // Крымский музей. — 1994. — № 1. — С. 39–46.

27. Історія міст і сіл Української РСР. Кримська область. — К. : Інститут історії України, 1974. — 802 с.

28. Из архивов партии // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 12.
29. История национально-государственного строительства в СССР. 1917–1978 гг. : в 2-х тт. — М. : Мысль, 1979. — Т. 1. 1917–1936 гг. — 1979. — 516 с.
30. Красная звезда. — 1919. — 22 апреля.
31. Крымский вестник. — 1919. — 9 апреля.
32. Кульчицкий С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928) / Кульчицкий С. В. — К. : Основи, 1996. — 397 с.
33. Ленін В. І. Повне зібрання творів / Ленін В. І. — Т. 50.
34. Надинский П. Н. Очерки по истории Крыма. — Ч. 2. — Симферополь : Крымиздат, 1957. — 134 с.
35. Очерки истории Крымской областной партийной организации. — Симферополь : Таврия, 1981.
36. Состав правительств Крыма периода гражданской войны // Известия Крымского республиканского краеведческого музея. — 1995. — № 11. — С. 3–15.
37. Сергійчук В. Український Крим / Сергійчук В. — К. : Українська Видавнича Спілка, 2001. — 304 с.
38. Таврический коммунист. — 1919. — 9 мая.
39. Таврический коммунист. — 1919. — 10 мая.
40. Третій з'їзд Комуністичної партії (більшовиків) України. 1–6 березня 1919 року. Протоколи / Редкол.: С. І. Гуренко (голова) та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2002. — 255 с.
41. Хроника революционных событий в Крыму. — Симферополь : Крымиздат, 1969. — 381 с.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф. 1. оп. 1, спр. 13.
43. ЦДАГО України, ф. 57, оп. 2, спр. 285.

Т. В. Шевчук

УДК: 322(477)

АНТИРЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ У 20–30-ті рр. ХХ ст.

У статті досліджено період становлення радянської релігійної політики, який тривав з 1917 р. до початку 1940-х рр.

Ключові слова: антирелігійна політика; радянська влада; релігія; церква; Україна.

В статье исследовался период становления советской религиозной политики, который длился с 1917 г. до начала 1940-х гг. Доказано, что первый этап этого периода — 1920-е гг. — совпал с установлением советской власти в Украине и характеризуется началом преследования религии как мировоззрения, противостоящего большевистскому. Второй этап — с 1929 г. до середины 1930-х гг., был связан с «социализацией» украинского села, при-